

IVAN IVAČKOVIĆ

PANONSKI
ADMIRAL

EMOCIONALNI VODIČ KROZ DISKOGRAFIJU
ĐORĐA BALAŠEVIĆA

Copyright © 2022 Ivan Ivačković
Copyright © ovog izdanja 2022, LAGUNA

Fotografija na prednjoj korici:
Željka Dimić

Fotografija na zadnjoj korici:
Zoran Veselinović

Mirjani Milovanović, za matursku sliku u izlogu

Izrazi ljubavi

Dok sam pisao *Panonskog admirala*, Mirjana Milovanović – čitalac je već video da je knjiga posvećena njoj – završila je srednju školu. Stalo mi je da ovom knjigom obeležimo taj trenutak. U međuvremenu, Mirjana je upisala likovnu akademiju. Sprema se da postane slikarka. To znači da ima sanjalačku prirodu. Snovima, maštom – ali i velikim radom, istrajnim učenjem – hoće da prkosi zapuštenom društvu i njegovim šupljim znanjima. Želim joj da je na tom putu prate najbolje Balaševićeve pesme. Za nju će to biti ogledala, u tim pesmama naći će sopstveni odsjaj. Naći će čistotu motiva, snagu srca, širinu duha. Naći će, uostalom, *slike*. Neke nežne akvarele i neke slike u jarkim, teškim nanosima boja, kao kod Konjovića.

Moja supruga Sanja i ja želeli smo da odvedemo ćerku Anitu na koncert Đorđa Balaševića. Čekali smo da Anita poraste toliko da može bar delimično razumeti pesme koje su nam važne. Godine 2020. procenili smo da je to vreme došlo. Planirali smo da prvi naredni Balaševićev koncert u Beogradu

bude *naš*. Doletovim nenadanim odlaskom izgubili smo, pored svega ostalog, priliku da detetu objasnimo deo sebe. Mnogo toga što jesmo, mnogo toga što smo hteli da budemo. Anita je pak izgubila priliku da vidi Đorđa Balaševića uživo i na taj način nauči nešto o njemu i nama. Protiv sudbine se ne može, negde je sve zapisano, sve se zna. Ali red nalaže da čovek učini ono što je do njega. Na meni je očigledno bilo da napišem ovu knjigu, da tako upoznam Anitu s najvećim hroničarem naših snova i utopija. Osim toga, da svoju generaciju provedem kroz minsko polje uspomena. Najzad, da još jednom mahnem Doletu, makar to bilo za oproštaj, kao što se ispostavilo.

Maja Šanta, moja drugarica iz osnovne škole, zaslužna je što sam počeo da se ozbiljnije upoznajem sa Balaševićevim stihovima i muzikom. Bilo je to na samom kraju sedamdesetih. Maja mi je pokazala *kako* treba slušati Doleta. Ona ga je slušala polako, da joj ne bi koja reč promakla. Onda sam tako činio i ja. Bio je to moj prvi krupan korak u Balaševićev svet. Maja je sedela u klupi iza mene do kraja osnovne škole i tokom prva dva razreda srednje. Posle toga je svako krenuo na svoju stranu. Prolazilo je vreme, zasnovali smo porodice, stigli su neki novi klinici. Maja i ja smo se retko sretali. Videli smo se oktobra 2020, kada je ista bolest zbog koje ćemo svi ostati bez Doleta odnela njenog muža Gorana. I videli smo se kad je otišao Đole. Pozvao sam je, rekao joj da dolazim i da naspe jednu... *za umorne livce, za proletere*, završili smo rečenicu uglasi i progutali pokoju suzu. Neka ova knjiga bude i u Majinu čast. Takođe, radovaće me ako dospe u ruke njenog sina Miloša. Goran će je čitati sigurno. On od gore vidi sve.

Sadržaj

Uvodna napomena

/ 13 /

I PROLOG: TUŽNI TREĆI ČIN, IPAK

/ 17 /

II „DOBRO VEČE, MOJA JUGOSLAVIJO!“

/ 29 /

III SVE SE MENJA SEM BAGRENJA

/ 43 /

IV REVOLUCIONAR EMOCIJE

/ 55 /

V TOPLINA RANOG MRAZA

/ 93 /

**MOJOJ MAMI, UMEŠTO
MATURSKE SLIKE U IZLOGU**

/ 95 /

ODLAZI CIRKUS

/ 106 /

VI SLOVENSKA I DRUGE TUGE

/ 121 /

PUB

/ 123 /

CELOVEČERNJI THE KID

/ 130 /

003

/ 138 /

VII VIŠE NIKO NE MARI ZA ORKESTAR STARI

/ 149 /

BEZDAN

/ 151 /

BALADE: U TVOJIM MOLITVAMA

/ 172 /

PANTA REI...

/ 180 /

TRI POSLERATNA DRUGA

/ 194 /

VIII SVETI ĐORĐE UBIJA AŽDAJU

/ 205 /

MARIM JA...

/ 207 /

JEDAN OD ONIH ŽIVOTA...

/ 221 /

NAPOSLETKU...

/ 238 /

DEVEDESETE

/ 261 /

IX KRALJEVA ZAVRŠNICA

/ 275 /

DNEVNIK STAROG MOMKA

/ 277 /

OSTAĆE OKRUGLI TRAG NA MESTU ŠATRE

/ 283 /

**RANI MRAZ: PRIČA O VASI LADAČKOM
(MUZIKA IZ NESNIMLJENOG FILMA)**

/ 287 /

X PODVLAČENJE CRTE: STARA ŠKOLA

/ 301 /

P.S. ĐOLE I FREDI

/ 323 /

Crna kutija: Literatura i izvori

/ 325 /

Izjave zahvalnosti

/ 336 /

O autoru

/ 341 /

Uvodna napomena

Temelj ove knjige je diskografija Đorđa Balaševića. Reč je o originalnim vinilnim izdanjima (zaključno s albumom *Marim ja*) i kompaktnim diskovima (zaključno s albumom *Rani mraz: Priča o Vasi Ladačkom*). Albumi *Dnevnik starog momka* i *Rani mraz: Priča o Vasi Ladačkom* originalno su objavljeni u Srbiji i Sloveniji, bez razlike u izdanjima; albumi *Devedesete* i *Ostaće okrugli trag na mestu šatre* imali su pak zvanična izdanja samo u Sloveniji.

Razmišljanja o tome kako bi trebalo da izgleda Balaševićeva zvanična diskografija – jer neki albumi pripadaju sivoj zoni između oficijelnih i onih drugih – razrešio sam jednostavno: u obzir sam uzeo one koji se nalaze na njegovom sajtu. Mislim, najpre, da je to pošteno prema uspomeni na Balaševića. A onda, i sam bih načinio gotovo isti izbor. Posledično, u knjizi je reč isključivo o albumima s novim pesmama – ili starim, ali drugačije izvedenim.

Ovakvim izborom izostavljeno je petnaestak kompilacija koje su različite diskografske kuće objavile na vinilu, kasetama i diskovima. Po prirodi stvari, neke od tih kompilacija bile su važne u komercijalnom smislu. Ali nisu imale

nikakav značaj za Balaševiću umetničku karijeru, a njegovi umetnički dometi u pesništvu i muzici jesu tema – makar proširena – *Panonskog admirala*. Od *živih* albuma, Balašević je u svoju diskografiju – samim tim i ja u knjigu – jedino uvrstio PGP-ovo izdanje *Balade: U tvojim molitvama*. Najzad, jasno je da u ovakvoj koncepciji nije bilo mesta njegovim radovima za tuđe ploče.

Očigledno, *Panonski admiral* prvenstveno govori o Balaševićim albumima. Ipak, kako će čitalac videti, svoje mesto našli su i singlovi. Nadam se da je svaki zauzeo onoliko prostora koliko mu po vrednosti i odjeku pripada. Kada ovde pominjem *singlove*, mislim, kao i u slučaju albuma, na originalne vinilne ploče. Poslednji Balaševićev singl na vinilu izašao je decembra 1987. godine; na njemu su bile pesme „1987“ i „Poluspavanka“. Tih dana su singl ploče – svojevremeno temelj muzičke industrije – već uveliko služile samo u promotivne svrhe, kao najava albuma ili poklon uz njih. Ubrzo su potpuno nestale. Kasnije su iščeznuli i vinilni albumi. Za razliku od singlova, albumi su se vratili, ali pretežno kao luksuzna roba namenjena kolekcionarima, mladim radozalcima, osedelim nostalgičarima i sladokuscima raznih generacija. Vinilne albume zamenili su kompakt-diskovi, da bi, ulaskom interneta u široku upotrebu, i njima došao kraj. Tako je, kasnije, Đorđe Balašević, u skladu sa zahtevima digitalnog doba, postavljao pesme na svom zvaničnom YouTube kanalu. Kad neko danas na taj način zvanično objavi novu pesmu ili zbirku pesama, čujemo da mu je izašao *singl* ili *album*.

Takvi *singlovi* i *albumi* nisu tema ove knjige. Ali, uz vinilne ploče, audio-kasete i kompakt-diskove, oni svedoče o tome da je Balašević imao dugačak profesionalni put. Ne postoji, naime, mnogo karijera koje obuhvataju dve ere, analognu i digitalnu, i četiri formata na kojima su pesme stizale od izvođača do publike.

Kad neko umre i za sobom ostavi jedan lep stih,
on za toliko ostavlja nebo i zemlju plemenitijima,
a razlog postojanja zvezda i ljudi za toliko
emocionalno zagonetnijim.

– Fernando Pessoa, *Heteronimi*

Meni je glavni zadatak da napravim pesmu koja
će ostati.

– Đorđe Balašević, *Rock*, avgust 1986.

I

PROLOG:
TUŽNI TREĆI ČIN, IPAK

*U tuđem smo srcu svoje srce čuli
Isto je pevati i umirati*

Branko Miljković, „Balada“

1.

U petak, 19. februara 2021, u kasno popodne, moj mobilni telefon najednom je počeo da se puni porukama. Otvorio sam prvu i saznao da je zauvek otišao Đorđe Balašević. Preda mnom, na radnom stolu, stajala je sveska u kojoj sam, preslušavajući njegove pesme, zapisivao beleške za ovu knjigu. O pesmama i pločama nisam pisao redosledom kojim su objavljivane, niti sam, sve do jeseni 2019, pisao redovno. *Panonski admiral* je nastajao polako, godinama. Kad sve završim, mislio sam, lako ću poređati tekstove tako da odgovaraju hronologiji. Važnije mi je bilo da pratim osećanja i raspoloženja. Bio sam njihov daktilograf, ona su odlučivala o kojoj Balaševićевой pesmi ću pisati. U petak, sveska je bila otvorena na stranici na kojoj je pisalo „Kad odem...“.

Ostavio sam svesku otvorenom. Nisam ni taknuo brdašca novinske hartije – Balaševićeve intervjuje i tekstove o njemu – kojima je sto bio prekriven. Ustao sam i pošao ka drugoj sobi, da kažem mojoj ženi Sanji šta mi je javljeno. Rekao sam kratko: „Otišao je Đole.“ Čuo sam zaprepašćenje u sopstvenom glasu. Mada se znalo da je Balašević, zbog upale

pluća i koronavirusa, u bolnici, i mada je virus tih dana kosio naročito snažno, na takav ishod nisam ni pomišljao. Doletov nestanak bio mi je nepojmljiv. Poznavali smo se trideset pet godina i, da se pozovem na njegove reči o Miki Antiću, nisam stekao utisak da je od onih koji umiru.

Javile su se stare slike. Prva preslušavanja Balaševićevih ploča s kraja sedamdesetih, seta i smeh na koncertima iz osamdesetih, odupiranje tiraniji i ratu na njegovim nezaboravnim večerima u Sava centru tokom devedesetih. Ceo jedan život kroz niz pesama uz koje smo bolje razumeli sebe i svet oko nas, kroz stihove o ljudskoj prolaznosti i melanholiji starenja, stihove ličnih i zajedničkih nespokoja, stihove radosti, sete, ljubavi, usamljeništa.

U vreme Balaševićeve prve slave, Sanja i ja smo bili tinejdžeri koji su se već dobro poznavali i – ponekad u društvu njegovih ploča – provodili neke dane zajedno. Četiri decenije i kusur kasnije, u danu Balaševićevog odlaska, stisnuti u zagrljaju i sećanjima, zapravo vremeplovom naglo vraćeni u prošlo doba, bili smo dvoje od stotina hiljada ljudi koji su, svuda gde se razume jezik kojim je Balašević pevao, zaplakali nad njegovom, a pomalo i svojom sudbinom.

2.

Neočekivani odlazak Đorđa Balaševića bio je prva vest udarnih televizijskih dnevnika u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni, Sloveniji... Na nekim beogradskim televizijama ta vest bila je važnija od ustoličenja novog patrijarha.

Te večeri i narednih dana, u Novom Sadu, glavnom gradu ove tuge, ljudi su se okupljali na Trgu slobode, palili sveće pod bronzanim nogama Svetozara Miletića, natmurenog kakvim

ga je video Meštrović, odnosno *večito prgavog*, kakav je ostao u Balaševićevoj baladi „Novi Sad“. Tu, oko Miletića, pevane su Balaševićeve pesme. Ispred kuće porodice Balašević ostavljano je cveće, sarajevske registarske tablice, beli plišani zečevi i poruke: *Vole te Split i Supetar, Nema nama jedne strane – BiH* (na latinici i ćirilici), *Dodao si svetu malo boje – čudo naše, Sada ti računaj na nas* i druge. Novi Sad je i zvanično proglasio dan žalosti, zastave su još pre objave bile spuštene na pola koplja, a zgrada Gradske kuće, prvi put u istoriji, u znak žaljenja ostala je bez ijednog svetla. Balaševićevi stihovi osvanuli su na bilbordima i autobuskim stajalištima.

U ponedjeljak uveče, na novosadskom Keju žrtava racije, hiljade ljudi okupilo se da isprati Đorđa. Grad je organizovao ceremoniju nazvanu *Noć kad je Đole preplivao Dunav*. Balaševićeve pesme izvodio je hor Srpskog narodnog pozorišta. Ribarske barke sa bakljama plovile su u njegovu čast, lampioni su puštani ka nebu, kej je bio posut ruzmarinima i ružama, a na zidine Petrovaradinske tvrđave projektovana je hologramska slika s jednog od Balaševićevih koncerata: *Đole*, zanet muzikom i osećanjima, žmureći, podiže ruku.

Slična slika bila je projektovana u Sarajevu, po celoj širini Gradske vijećnice. Videli smo je i u Mostaru, tik uz obnovljeni Stari most. Možda je bilo najdirljivije videti je na ta dva mesta. Devedesetih godina, tokom rata među jugoslovenskim narodima, Sarajevo je postalo planetarni simbol stradanja. Četiri godine grad je bio pod vojnom opsadom, zasipan granatama i snajperskim mecima. Neretko je bio bez struje, hrane i vode. Savremena istorija ne zna za dužu opsadu. Poginulo je više od deset hiljada običnih ljudi, civila, među njima oko hiljadu šeststo dece. A granatiranje i rušenje mostarskog Starog mosta jedan je od najtužnijih prizora jugoslovenskog rata. Jer, taj most, sazidan iznad

Neretve sredinom šesnaestog veka, nije samo arhitektonsko dostignuće izuzetne lepote, nego i simbol spajanja različitih zajednica. Zato je rušen. Nije to bio običan vojni napad, nego je rušena civilizacijska tekovina tolerancije i zajedništva među narodima. Otud je bilo lepo videti tamo sliku pomiritelja kakav je bio Đorđe Balašević.

Kada je taj pomiritelj otišao, u Beogradu – sa neprijatnim zakašnjenjem u odnosu na druge gradove – ljudi su se okupljali, palili sveće i pevali „Slovensku“ ispred Doma sindikata i „D-moll“ ispred Sava centra. To su dva mesta na kojima je Balašević održao gotovo sto pedeset rasprodatih koncerata; od toga u Sava centru čitavih stotinu trideset. Više nego bilo ko i bilo kada u jednom gradu i jednoj dvorani, ne samo kod nas. Ali, februara 2021, Beograd u kojem se sve to događalo gotovo da više nije postojao. Balaševićeva publika se dobrim delom odselila. Oni koji su ostali, živeli su u nečemu nalik na lošu beskonačnost. Postali su utučeni, demoralisani. Duh Beograda toliko se promenio da se odocnilo s oprostajem od čoveka na čije su koncerte hrlile desetine hiljada ljudi. Da se i ne pominje kako je na tom oproštaju bilo višestruko manje sveta nego što bi bilo pristojno.

Zagrepčani su pak Balaševiću ispunili jednu staru želju: u Ilici, glavnoj zagrebačkoj ulici, pojavio se ćirilčni natpis *Bećarac*. Balašević je u pesmi „Stih na asfaltu“ iz 2000. godine pevao o svojoj želji da tu reč, u toj ulici, *našvrlja* na ćirilici. Posle njegovog odlaska, legendarni fudbalski trener Ćiro Blažević poručio je da „cijela Hrvatska plače na ćirilici“. Pred zagrebačkim televizijskim kamerama pričalo se zagrcnutim glasom. U glavnom gradu Hrvatske pevana je pesma „Ne lomite mi bagrenje“, inspirisana srpskim stradanjem na Kosovu.

U Zrenjaninu, rodnom gradu Olivera Olje Balašević, Dorđeve supruge, otvorena je knjiga žalosti. Na železničkoj stanici u Puli poređani su nizovi sveća. Pulska Arena je – u času u kojem je na novosadskom Gradskom groblju porodica Balašević ispraćala Đoleta – otključala svoje ulaze građanima. Omogućila im je da se oproste od njega tu, na mestu na kojem su doživeli neke od najlepših trenutaka s njim. Peristil u Dioklecijanovoj palati u Splitu bio je ispunjen ljudima koji su pevali „Vasu Ladačkog“, „Protinu kći“, „Devojku sa čardaš nogama“ i skandirali: „Đole! Đole!“ Stotine sveća gorele su u Osijeku. Na Cetinju, ponosno se širio veliki transparent zahvalnosti. U Skoplju su se na videobimu smenjivale Balaševićeve fotografije, dok su sa ozvučenja, postavljenog pred mnoštvom okupljenog sveta, puštane njegove pesme. Paljene su sveće ispred Gradske kuće u Nišu, a jedna škola nadomak tog grada objavila je da će zasaditi šezdeset osam bagremovih sadnica – Balašević je preminuo u šezdeset osmoj godini – i da će taj deo dvorišta nazvati Đoletov park. Desetak dana posle toga, objavljeno je kako je toliko bagremova zasađeno pored jedne osnovne škole u Somboru. Još kasnije, u maju, na Balaševićev šezdeset osmi rođendan, u Podgorici je otvoren park nazvan njegovim imenom.

3.

U počastima i oproštanjima od Balaševića podjednako je bilo neverice i srdžbe na sudbinu. Među mnogim učesnicima javnog života koji su govorili o njegovom nestanku, nevericu je najtačnije opisao filmski režiser Rajko Grlić. „Nijedan čovek nije spreman na smrt Đorđa Balaševića“, rekao je on.

Gitarista Vlatko Stefanovski izgovorio je tri jednostavne, istinite reči: „Pesnici ne umiru.“

Najzad, u svim spontanim *a cappella* horovima po gradskim trgovima, naša nekad zajednička zemlja, Jugoslavija, ujedinjena u žalosti – još je samo umetnost i žalost ujedinjuju – po ko zna koji put je umrla i u isti mah, makar nakratko, vaskrsnula. Manje onakva kakva je bila, a više onakva kakvom smo je stvorili u sećanjima. Godinama tumaramo po privatnim muzejima uspomena. Šminkamo, ulepšavamo Jugoslaviju, da bude još skladnija, još doteranija kad je naredni put, obilazeći bolju prošlost, u mislima posetimo. Zamišljamo da je u njoj živeo jedino onaj „treći, paralelni narod“, kako ga je Balašević nazivao. Narod čiji se pripadnici i danas u svakom pogledu dobro razumeju, narod kojem ne treba prevoditi Balaševićeve pesme s jednog jugoslovenskog jezika na drugi. Narod koji nije zatočenik svojih predaka; koji naslage prošlosti ne doživljava kao rampe spuštene pred budućnošću. Narod koji je, ne želeći da bude talac istorije, mogao da produži zajednički život na civilizovan način kada je istekao rok komunističkim parolama o *bratstvu i jedinstvu*. Narod razboritih ljudi, narod koji je hteo da drži korak sa svetom dok je svet još nečemu vredeo, narod koji razlike vidi kao obeležje ljudskog bogatstva, pa im se raduje.

Žaljenje tog naroda za Balaševićem ponegde je bilo pomešano sa žaljenjem za Jugoslavijom. Ponegde, opet, nije imalo nikakve veze s tim, sa jugonostalgijom. Ali je svuda pokazalo da zaista postoji *Jugosfera*, kako ju je desetak godina ranije nazvao britanski autor Tim Džuda. Jugoslavija, pa i Džudina *Jugosfera*, nekima su trn u oku, drugima inspiracija. U svakom slučaju, ljudi sličnog duha, ljudi naklonjeni istim vrednostima, u momentu Balaševićevog odlaska osetili su

potrebu za zajedništvom. Ako im je tih dana išta moglo go-diti, onda je to bila potvrda da ih još ima na svim stranama bivše domovine.

U Jugoslaviji je – videlo se to kad je spao njen sjaj – bilo i drugačijih. Nisu činili većinu, bar ne odmah. Ali bilo ih je dovoljno da, podstaknuti i organizovani od političkih elita, poraze Balaševićev „treći narod“. Jugoslavija, međutim, *jeste* bila lepa zemlja. Bila je lepa bez manikirskih i pedikirskih zahvata koje, misleći o njoj, preduzimamo u našoj mašti; bez ljudske sklonosti da se prošlost veliča. Istina je, doduše, da su se osamdesetih vozili rđavi automobili, da su gradovi bili sivi, sljuštteni, oronuli, da je zemlja izgledala musavo. Ali ta se dekada u sećanju moje generacije s pravom drži *zlatnom*. Jer, tada smo imali – uzeću samo jedan primer – treću ro-kenrol scenu na planeti, iza engleske i američke. Jugoslavija je decenijama bila zemlja međunarodno priznatih pisaca, slikara i sportista, zemlja koja je gostila najveća svetska ime-na iz svih oblasti, zemlja koja je prva izvan Zapada imala mjuzikl *Kosa* ili Beketovog *Godoa*. Više od svega, lepotu joj je davao osećaj nade, kojeg nigde na Balkanu više nema. Završili smo stešnjeni u državicama nastalim na tlu nekad prostrane zemlje, poslate u razularenoj, nerazumnoj žurbi na bunjište politike i istorije.

Balašević je otišao u godini u kojoj je obeleženo ravno tri decenije otkad je njegova domovina nestala s karata i iz atlasa. Časnim držanjem, antiratnim, humanističkim anga-žmanom, on je, baš kao glumica Mira Furlan, koja je pre-minula samo dvadeset devet dana pre njega, postao simbol nastojanja da se i u najcrnjim iskušenjima očuva čovekolju-blje. Otud je zaslužio ono što se dogodilo: da hiljade ljudi zastanu i naklone se ne samo jednom velikom pesničkom opusu nego i ideji o toleranciji, o razumevanju.

Prizori masovnog žaljenja za Balaševićem pokazali su sav besmisao nasilnog jugoslovenskog rastanka. Pokazali su uzaludnost prolivanja krvi među narodima koji su bezmalo pola veka živeli zajedno, a onda bili akteri ili lutke na koncima najtragičnijih događaja u Evropi od Drugog svetskog rata. „Narod“ Đorđa Balaševića, pesnika koji će ostati važan od Bitole do Kranja, ni sada ne pristaje da odbaci svoje uspomene, niti da potisne zajedničko kulturno nasleđe. Ili da ga razdeli, kao da se to može raseći nožem. Ako Balaševićev narod liči na brojnu porodicu, onda se može kazati da je otišla glava porodice. Utoliko su razumljivije reči mnogih kako su izgubili „nekog svog“, „nekog najrođenijeg“.

4.

I ranije su, naravno, umirali umetnici omiljeni na svim stranama Jugoslavije. Ima ih još koji su otišli prerano. Mira Furlan u šezdeset petoj godini. Smrt tih ljudi bila je praćena velikim žaljenjem. Kajanjem takođe, jer društvo je umelo da se grubo ogreši o njih. U časovima u kojima su nas napuštali, jače nego dotad bivali smo svesni njihove ljubavi i naše krivice. Ali, zaista, nikada nijedan umetnik nije bio ispraćen tako masovno, niti uz tako snažnu zajedničku tugu kao Đorđe Balašević. Pa ni izvan sveta umetnosti, na teritoriji njegove i naše nekadašnje domovine nije bilo viđeno ništa slično – izuzimajući ispraćaj Josipa Broza Tita, o kojem je Balašević pevao nekoliko puta i na različite načine.

Odlazak Đorđa Balaševića nije poslednja tuga Jugoslavije. Ali jeste, uz Titovu smrt, najveća, i jeste neponovljiva. Ostalo je još velikih, svuda važnih ljudi, pa ipak je sigurno da više nikad hiljade popaljenih sveća neće simbolično razgoreti

---

šest buktinja iz nekadašnjeg grba Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kao što se dogodilo kad smo ispraćali Balaševića. Midhat Kapetanović, arhitekta i konceptualni umetnik iz Sarajeva, prikazao je taj trenutak ilustracijom na kojoj Zagi, maskota zagrebačke Univerzijade, Vučko, maskota sarajevske Olimpijade, i Pobednik, simbol Beograda, sva trojica u sivim tonovima, tuguju pognutih glava. Na toj ilustraciji Vučko grli malog belog zeca pored kojeg je par mandarina; zec i mandarine rođendanski su pokloni u Đorđevoj baladi „Neki novi klinici“. *Danas svijet ima malo manje boje*, tako je Kapetanović parafrazirao Balaševića uz svoj zanatski perfektan i ljudski emotivan crtež.

Balaševićev odlazak odjeknuo je i u svetu. Američka agencija AP, jedna od najvećih, emitovala je vest koju su preuzeli uticajni mediji, uključujući *The Washington Post* ili ABC News. U vesti je stajalo da se Balašević otvoreno suprotstavljao nacionalizmu koji je razgorevao sukobe u Jugoslaviji. Đorđev internacionalni ugled poticao je i otud što je bio ambasador dobre volje Ujedinjenih nacija, mada ga to, dodajmo odmah, nije sprečavalo da ih kudi kad treba. Odbio je, čak, njihov „plavi“ pasoš i poručio da svoje ujedinjene nacije već ima u Vojvodini. Osim toga, 1999. godine, dok je NATO, zapadni vojni savez, bombardovao Srbiju, Balašević je u novinama govorio kako Ujedinjene nacije nisu uradile ništa da to spreče.

Ni nama koji smo ostali ovde ni ljudima koji su napustili teritoriju Jugoslavije i rasuli se po svim kontinentima nije važna njegova titula. Važne su njegove pesme. Uz njih, u danima žaljenja, na društvenim mrežama bilo je postavljeno na hiljade fotografija i bilo je ispisano bezbroj reči oproštaja. Nisu mnogo pominjane Ujedinjene nacije ali se, na primer, mogla videti fotografija na kojoj su beli plišani zec, upaljene sveće i, u pozadini, londonski Tauer bridž.

Konačno, umetničkom snagom i moralnom čistotom svojih najvećih stihova, Đorđe Balašević je učinio da mu se, još za njegovog života, poklone današnje mlade generacije. Njih uglavnom ne interesuje priča o Jugoslaviji, zemlji koja je sva bila u ožiljcima istorije. Balašević im je pak bitan. To što njegove pesme uspevaju da osvoje svaku narednu generaciju posebno je značajno, jer na Balkanu je neizvesna i prošlost, a ne samo budućnost. Proći će još mnogo vremena dok se jugoslovenski narodi sporazumeju šta je bilo i kako je bilo.

Naše vreme da to učinimo je isteklo. Dobro je što je tako, nismo se baš pokazali. Dalje će se dogovarati neki novi klinци, valjda najbolji među njima. Bilo bi lepo da ti klinци uzmu poruke iz Balaševićevih pesama-džinova za zvezde vodilje.

II

„DOBRO VEČE,
MOJA JUGOSLAVIJO!“

1.

Petnaestog marta 2021, dakle ni mesec dana nakon odlaska Đorđa Balaševića, ista pošast odnela je Dragoljuba Đuričića, najpopularnijeg i zasigurno jednog od najboljih bubnjara Jugoslavije, a kasnije i zemalja koje su nastale njenim raspadom. Imala je Jugoslavija i strast Ipeta Ivandića i umeće Gare Tavitjana, ali ni kod koga se te dve vrline nisu nalazile u tako finoj ravnoteži kao kod Dragoljuba. Među četrdeset albuma na kojima je Dragoljub potpisan nalazi se i izvanredni Balaševićev *Jedan od onih života* iz devedesetih godina.

Dragoljub je bio besprekornog karaktera, nepokolebljiv u načelima i moralu, čestito ljudsko biće za primer svima. U mnoštvu reakcija na njegov preuranjeni odlazak izdvojila se rečenica Vlatka Stefanovskog: „Bio je junak iz partizanskih filmova, iz *Bitke na Neretvi* – jedan od onih što se vraćaju po ranjenike.“ Takve reči smo mi, ostali, u pokušaju da opišemo Dragoljubovu dobrotu uzalud tražili. Ali Vlatko – u čijoj je grupi Leb i sol Dragoljub svirao tokom prve polovine osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog veka – našao ih je u ime svih nas.

Dragoljuba i mene spajalo je prijateljstvo dugo skoro četiri decenije. U profesionalnom smislu poštovao sam ga kao malo koga drugog, u ljudskom smislu voleo sam ga toliko da mi je bio kum na venčanju. Želeo sam, prirodno, da tog časa pored mene stoji najbolja osoba koju poznajem.

Kao u Balaševićevom slučaju – ili u slučaju Miše Aleksića, basiste Riblje čorbe, koji je takođe stradao od korone – kada je objavljeno da je Dragoljuba savladala bolest protiv koje se, stalo mi je da kažem, muški borio, telefon mi je na svakih minut ili dva signalizirao da je stigla nova poruka. Reči podrške, izrazi saučešća. Nadasve – opet – neverica. Dragoljub je imao nesvakidašnju energiju, silnu ljubav prema životu. I bio je, da se još jednom pozovem na Vlatka, kao isklesan od granita. Ali, ništa nije moglo da pomogne. Bolest ga je odnela brzo, na prepad.

Posle njegovog odlaska, zvala me je Vesna Stanišić, prijateljica iz srednjoškolskih dana, dugi niz godina dramaturg u Stokholmu. Pričali smo o Dragoljubu i, naravno, Đoletu. Trnci su mi prolazili od ganutosti dok sam slušao Vesnu kako se, povremeno zagrcnuta, priseća Đoletovog stokholmskog koncerta iz devedesetih. Priča nije samo dirljiva, ona ima široko značenje i snažnu simboliku. Vesna ju je poverila meni, a ja je poveravam hartiji. Takve priče ne smeju da završe u zaboravu. Kroz njih se moramo obraćati narednim generacijama.

2.

Na prelazu osamdesetih u devedesete godine dvadesetog veka, Jugoslavija je krenula ka svojoj crnoj slavi. Godine 1991, ta zemlja dotad velikog međunarodnog ugleda,

decenijama jedna od predvodnica u stvaranju i učvršćivanju svetskog mira, postala je poprište rata. Iz mraka njene prošlosti stigli su glasovi koji su, prvenstveno Srbima, Hrvatima i Slovencima, govorili da su obe Jugoslavije – prva, Kraljevina, a naročito druga, „velika“, „Titova“, socijalistička – istorijski promašaji. Da je bilo dosta jugoslovenstva. Na gotovo svim stranama, političke vođe, najčešće bivši komunisti presvučeni u nacionalnu nošnju, uveravali su svoje narode da je došlo vreme za odvajanje od ostalih. Vođe su neumorno ponavljale kako je kucnuo čas da se *vрати ponos*, navodno izgubljen u zajedničkoj državi. Svaki od njih penio je o *naciji* i njenim istorijskim snovima.

Bilo je to doba u kojem je padao Berlinski zid, simbol podele sveta na komunistički i kapitalistički blok. Na vidiku je bilo osnivanje Evropske unije. Činilo se da u takvom vremenu pozivi na balkansko razjedinjavanje ne mogu proći ni kod jednog naroda. I zaista, većina ljudi u početku nije prihvatila priče o nužnosti etničkih podela. Ali konzervativne nacionalne elite, koje su pretvorile najmoćnije medije u trovačnice duha i uma, nastavile su s propagandom u kojoj je bilo ne samo sve više veličanja sopstvene nacije nego i sve više unižavanja drugih. Propaganda je trajala dovoljno dugo i bila je dovoljno jaka. Mnogima je, tako, postalo važno ko pripada kojem narodu. I još, da li se krsti i kako se krsti.

Đorđe Balašević se tih dana izrugivao novopečenim vernicima, ali uzalud. Musliman, pravoslavac ili katolik, to je prekonoc postalo pitanje od najvećeg značaja. Djeva Marija, Isus Hrist i Alah postali su idoli onih koji su ih najmanje razumeli. Sveci su se klatili okačeni o retrovizore u šofer-skim kabinama. Visili su po zidovima, na posterima, poput rok zvezda i filmskih glumaca. Najgore od svega, služili su kao opravdanje za svakakve gluposti koje su vodile ka ratu.

Nabeđene intelektualne elite takođe su podsticale ovu histeriju, a istinski intelektualci, umetnici i, uopšte, čestit i razuman svet pokušavao je da joj se odupre. Momčilo Bajagić je na izmaku osamdesetih pričao kako ne zna čak ni nacionalnost ljudi iz svoje grupe. „To me ne interesuje“, govorio je. „Mislim da mi u rok muzici imamo posebnu obavezu da budemo iznad onoga što se trenutno događa.“

Ali ništa se tu nije događalo *trenutno*. Nacionalisti i šovinisti uspjeli su da dovedu do prvih puškaranja. Potom su ta puškaranja iskoristili da dodatno ojačaju propagandu, a sve jača propaganda dovodila je do sve većih sukoba. I ne samo što je rat postao neizbežan, nego eho tog doba još uvek odjekuje nekadašnjim jugoslovenskim republikama, a danas samostalnim – ili naizgled samostalnim – državama. Pored svega ostalog, ispostavilo se da ni duh rok i pop muzike nije imun na virus nacionalizma, u nekim slučajevima, čak, šovinizma. Nisu svi mislili kao Bajaga. Ili kao Đorđe Balašević, čije ime je tokom najtamnijeg doba novije balkanske istorije izraslo u simbol mira i ljubavi.

On je odbijao da učestvuje u nacionalnom pregrupisanju. Još februara 1986, u hrvatskom omladinskom listu *Polet*, koji je bio rado čitan i u Beogradu, govorio je da u sebi ima srpske i hrvatske krvi, kao uostalom i mađarske, pa malo i slovačke. Nije ni mogao ni želeo da bude protiv bilo koje nacije. U oktobru, pričao je u saveznom listu *Mladost* da se u višenacionalnoj sredini kao što je Novi Sad naučio poštovanju svih jezika, običaja i religija. Jer, Novosađani su previše *etnički prljavi* da bi ih bilo ko mogao *očistiti*. Tako i treba da bude, zaključivao je.

Nije vredelo. Početkom devedesetih, tenzije su dostigle usijanje. Tada je već bilo toliko ljudi omamljenih šovinizmom da je Jugoslavija morala propasti. Njeni narodi digli

---

su se jedni protiv drugih i povelili zverski rat. Naknadno će se, ni prvi ni poslednji put u istoriji, pokazati da su priče o nacionalnom ponosu imale naličje u hajdučiji bez velikih ciljeva. To se uvidelo kasno, kad je Jugoslavija već umrla u krvi i sramoti.

3.

Pošto se do juče zajednička otadžbina pretvorila u zajedničku paljevinu, hiljade ljudi ju je napustilo. Mnogi su ostali bez zemlje, doma, u posebno strašnim slučajevima bez najvoljenijih. Mnogi, naprosto, nisu hteli da trače živote u ratnoj i poratnoj agoniji. I jedni i drugi razmislili su se po globusu. *U širokom svijetu*, kako bi kazao Darko Rundek, lečili su tugu i pokušavali da stvore novi život. Sredinom devedesetih rat je bio gotov, ali velika seoba nije bila završena. Naročito su mladi i obrazovani nastavili da odlaze, osećajući se sapeto u državicama stvorenim na jugoslovenskom zgarištu. Tokom rata i posle njega, more ljudi razlilo se prostranim svetom, od Finske do Novog Zelanda, od Kanade do Južne Afrike.

4.

Vesna Stanišić otišla je iz Srbije 1991. godine. Ona i njen muž Zoran rešili su da novi život započnu u Švedskoj. Prva stanica bio im je Malme, da bi, posle gotovo cele decenije i nekoliko preseljenja, stigli u Stokholm, gde i sada žive. Tamošnji život odavno vode u uzornom građanskom stilu. Ali, naravno da nije odmah moglo tako. Počeli su višegodišnjim boravkom u jednom od izbegličkih kampova, među otprilike

sto pedeset drugih ljudi, pristiglih iz svih krajeva Jugoslavije, najviše iz Bosne i Hercegovine. Bio je to mlad, dobronameran svet. Ipak, jugoslovenski sukob, a posebno rat u Bosni, postao je tako strašan da su i među njima, unutar kampa, buktale svađe. Svako je imao svoju istinu, svako je imao svoj pogled na uzroke rata i na krivicu za njegov početak.

Nekakvim prećutnim dogovorom, reč *Jugoslavija* bila je u kampu zabranjena. Mrtvi i unesrećeni, rušenje kulturnih spomenika i uništavanje civilizacijskih vrednosti, mučne televizijske reportaže – eto prvih asocijacija koje su se javljale uz tu reč, makar sama zemlja već bila pokojna.

5.

Đorđe Balašević došao je u Stokholm dok se u Jugoslaviji još dimilo od rata. Stigao je čistog obraza, kao protivnik politike Slobodana Miloševića, predsednika i najmoćnijeg čoveka Srbije, često proglašavanog glavnim krivcem za jugoslovensku nesreću. Balašević nije odustao od suprotstavljanja Miloševićevoj ratobornoj politici ni kad je opasnost zapretila njemu lično. Događalo se da dugo ne može da izađe iz kuće, jer ga ispred nje čeka policija. Krio se, izbegavao je da primi vojni poziv. Bilo mu je nezamislivo da puca na dojučerašnje sunarodnike i prijatelje.

U Stokholm je stigao i kao pesnik kojem je odavno dat mandat da bude zastupnik generacijskih želja i snova. Imao je zakazan koncert u dvorani o kojoj maštaju muzičari, ali ne samo oni; onoj dvorani u kojoj je svirao Kit Džeret i u kojoj je Ivo Andrić 1961. primio Nobelovu nagradu za književnost. Pedeset pet godina posle Andrića, tu će – bez prisustva nagrađenog – biti održana ceremonija povodom

dodeljivanja Nobelove nagrade Bobu Dilanu. Đorđe Balašević će pak, nekoliko minuta pre izlaska na scenu, biti najavljen kao „balkanski Bob Dilan“. Tako ga je predstavio Karl Bilt, u prvoj polovini devedesetih švedski premijer, a od sredine te decenije jedan od najvažnijih međunarodnih izaslanika za Balkan. Nije se to poređenje čulo prvi put. *The Washington Post* je, recimo, devedesetih nazvao Balaševića „srpskim Dilanom“. U Jugoslaviji ga je Bajaga poredio sa Dilanom još sredinom osamdesetih.

6.

Balaševićovo veče u Stokholmu bilo je mnogo više od uobičajenog koncerta. Ne zbog Bilta ili poređenja sa Dilanom, nego zato što su zavađeni jugoslovenski narodi – Srbi, Hrvati, Bošnjaci – sa istim entuzijazmom pohrlili da vide i čuju čoveka kod kojeg su podjednako voleli pesničko umeće i cenili ljudsku odvažnost. Dvorana koja prima oko dve i po hiljade posetilaca bila je ispunjena do poslednjeg mesta, igla više nije mogla da padne. Svi su se obukli najsvečanije što su mogli, nije se videla izbeglička beda. Ali se u vazduhu zgusnula „povijest koja oduvijek lomi kosti mnogih prijateljstava“, kako bi rekao Mirko Kovač. Dok su ulazili u dvoranu i dok su čekali koncert, mladi ljudi, izbegli iz pakla u neizvesnost, gledali su se ispod oka ili se nisu gledali uopšte. Kroz salu je prostrujao kratki, jedva čujni žagor, a onda je i to zamrlo. Kao da je sve bilo okovano ledom. U takvoj atmosferi, u potpunoj tišini, na binu je izašao Đorđe Balašević. Raširio je ruke, činilo se da hoće da zagrlji sve koji su tu. Pružajući ruke ka nemoj publici, rekao je: „Dobro veče, moja Jugoslavijo!“

Posle još nekoliko trenutaka muka, dvoranom se prolomilo nešto što Vesna Stanišić, a sigurno ni bilo ko drugi u sali, nije čuo ni pre ni kasnije. Više od dve hiljade ljudi ispustilo je nekakav neodrediv zvuk, delom jauk, delom vrisak. Svi su se slomili u istom času. Najednom su grunule suze. Plakalo se glasno, bez stida, sa dna predugo stisnutog srca. Balašević nije mogao da počne s koncertom, jer taj jauk trajao je bez prestanka dva, možda tri minuta. Kao da se cela sala porađala, kaže Vesna. Nije se znalo ko je više potresen, publika ili njen pesnik-pomiritelj.

Balašević je bio duboko uzdrman. Mnogo toga je doživeo, ali ovakvo iskustvo nije imao. Raširenih ruku, preplavljen uzbuđenjem, stajao je pred dugim jaukom i uplakanim licima u publici. Sama njegova pojava učinila je da ljudi priznaju kako je zajednička prošlost mnogo više od poslednjeg, nesrećnog poglavlja, mnogo više od ratnog pepela. U trenutku je nestalo pretvaranja da je ceo život pre rata beznačajno sećanje koje ništa ne govori. Ne postoji dovoljno veliko spremište zaborava u koje taj zajednički život može da stane. Jedna razoružavajuća Balaševićeva rečenica, četiri reči kojima je pozdravio publiku, učinile su da Jugoslavija te večeri ne bude poistovećena sa strahotama Sarajeva ili Srebrenice.

Naš prtljag sećanja ipak je mnogo stariji od rata. Jugoslavija je mitski prostor i sigurna kuća naših uspomena. Za moju generaciju, pomenuti nju znači pomenuti – osim samog Balaševića – i Kiša i Pekića, Bregovića i Bebeka, Boru i Bajagu, Milana i Magi, Gileta i Čavketa, *Džuboks* i *Rock*, *Polet* i *NON*, Glavana i Vrdoljaka, Divljana i Šapera, Juru i Houru, Koju, Džonija, Rundeka, Vlatka Stefanovskog, Zorana Predina, Batu Stojkovića i Taška Načića, Miću Markovića i Stjepka Guta, Parlova i Beneša, Olju Petrovića, Envera Marića, Ratka Svilara, Rizaha Meškovića i Petra

Borotu, *Start* i *Zum Reporter*, Krešu Čosića, Kiću i Moku, Praju i Mirzu, Bogdana Diklića i Miru Furlan, Moniku Seleš i Mimu Jaušovec, Iliju Jorgu, Kustu i Sidrana, Mikija Manojlovića i Boru Todorovića, Šurbeka i Stipančića, Tadiju i Slobodana Kačara, Novosela i Žeravicu, Bojana Križaja i Borisa Strela, Paju i Jareta, Rođu („Boga mu poljubim“) i Olgu, Baneta Bumbara, Šerbedžiju, Šijana, Zorana Radmilovića, Bogdana Tirnanića, Nebojšu Đukelića, Slobu Konjovića i Zorana Modlija, SKC i Kulušić, Miku Oklopa i Gorana Tribusona, Davida Albaharija i Igora Mandića, Svetozara Gligorića i Ljubomira Ljubojevića, Pižona i Šestića, Safeta i Seada Sušića, Neleta Karajlića i Elvise J. Kurtovića, *Alana Forda*, Miću Orlovića i Olivera Mlakara, Šurjaka i Žungula, Katalinskog, Džaju, Kranjčara i Zajeca, Duleta Savića i Zorana Filipovića, Dražena Petrovića i Vlada Divca, Bobu Živojinovića i Gorana Ivaniševića, Nedu Arnerić i Slavka Štimca, Batu Živojinovića i Borisa Dvornika, Makavejeva i Žilnika, Mladena Delića i Dragana Nikitovića, *Petkom u 22* i *Hit meseca*, Sašu Zalepugina i Željku Fatorini, Milku Babović, Dunju Lango, Bogdana Norčića, Nenada Stekića... I mnoge druge.

Nekih ljudi-ikona više nema. Pojedini su otišli tragično, na dramatičan način, pojedini mirno. Neki su izgubili obraz, drugi su sačuvali dostojanstvo. Neke nije interesovalo da unovče ugled, drugi su se u tome pokazali veštima. Ali sva ova imena i nazivi čine da nam bude toplo oko srca. Nemoguće je razdvojiti ih od jugoslovenskih uspomena. Svi sa ovog spiska, kao i mnogostruko više nepomenutih, jesu zlatni komadići naših života u toj zemlji. To je Đorđe Balašević želeo da kaže svojim pozdravom u Stokholmu, mada ni sam nije očekivao tako snažan odjek. Jugoslavija je bila ugašena zvezda, ali njena svetlost još je grejala.

7.

Koncert je trajao četiri sata. Nizale su se pesme zbog kojih su ljudi postajali manje sumnjičavi, manje uplašeni. Đoletove pesme, naše zajedničko i pojedinačno dobro, često su znale da obodre. Da podstaknu, čak, na čudo. Uz njega, pesnika koji je bio klasa, koji je bio kriterijum i po, i mi smo bivali bolji. Tako je bilo i u Stokholmu. Po izlasku s koncerta, kaže Vesna, ljudi su gledali jedni druge slobodno, a ne ispod oka kao dotad. Bili su rasterećeni neprirodne potrebe da se štite od onih s kojima su delili zao udes i izbegličku nevolju. Bilo je čak ponekog osmeha, makar ćutke. Niko od njih, uostalom, nije želeo rat i raspad zemlje. Zato su se i obreli tu, u tuđini, na novom početku.

Razume se, ne može jedan koncert da sve učini bajkovitim. Naredni dani donosili su neke nove podozrivosti, nove opreze. Ali, kora je bila napukla. Zahvaljujući Balaševiću, solidarnost i osećaj zajedništva ponovo su počeli da se useljavaju u ljudska srca. To semenje humanosti on je sejao godinama. Otud posle njegovog odlaska onaj „emotivni državni udar“, kako je to nazvao nedeljnik *Novosti*, u svim bivšim jugoslovenskim republikama i na raznim mestima Kugle na kojima su *naši*.

8.

A Dragoljub? U vreme stokholmskog koncerta, više nije svirao sa Đoletom. Da je bio tamo, imao bi – kao i uvek, kao i svuda – najširi, najtopliji osmeh u dvorani. Uživao sam gledajući Dragoljuba i Đoleta zajedno u danima *Jednog od onih života*. Nadam se da opet nešto petljaju jedan s drugim.